

СТАТИСТИЧЕСКИ НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СЪСТАВА НА СРЕДНОВЕКОВНАТА БЪЛГАРСКА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ

НИКОЛАЙ ГЕНЧЕВ

Рецензент проф. д-р Аксиния Джурова

Редактор доц. Георги Бакалов

Николай Генчев. *Статистические наблюдения о составе средневековой болгарской интеллигенции*

Настоящее исследование составляет вводную часть большой монографии об истории и социологии болгарской интеллигенции. Его цель объединить статистически все сведения о болгарских грамматистах, иконописцев, учителей, зодчих, организаторов духовной жизни на протяжении двух периодов средневековья — IX—XIV и XV—XVII веков, чтобы создать новое, хотя и только количественное, представление о творцах средневековой болгарской культуры.

Анкета включает 109 лиц в первом и 178 во втором периоде. Анкетные данные, иллюстрируя творческий потенциал болгарской культуры, раскрывают также пол, возраст, место рождения, социальное происхождение, образование, социальный статус, вид интеллектуальной деятельности, характер творчества, отношение к официальной идеологии, местожительство и месторабота, популярность за границей, прозвища и клички творцов болгарской культуры с IX по XVIII век.

Nikolaj Genčev. *Statistical observations on the composition of mediaeval Bulgarian intelligentsia*

The study is an introductory part to a larger work on the history and sociology of the Bulgarian intelligentsia. Its goal is to unify statistically all data available about Bulgarian grammarians, iconpainters, teachers, builders, and organisers of spiritual life during the two mediaeval periods — IX-XIV and XV-XVII century A. D., in order to shed new light on the creators of the mediaeval Bulgarian culture.

The inquiry includes 109 persons in the first and 178 in the second period. The data obtained illustrate the creative potential of the Bulgarian culture and also give information about the age, sex, birthplace, social background, social status, education, kind of intellectual activity, attitude towards the official ideology, popularity abroad, and nicknames of the creators of the mediaeval Bulgarian culture between IX and XVIII centuries.

В съвременната историческа, антропологическа и социологическа литература въпросът за средновековната интелигенция е още спорен.

Някои автори приемат, че за интелигенция може да става дума само тогава когато съществува социална прослойка, заета с чисто интелектуален труд и отделена от другите социални групи. Поради това те въвеждат интелигенцията в обществения живот чак през късното средновековие.

Но от 30-те години на XX в. насетне постепенно започва да се налага схващането, че интелигенция съществува във всяко общество независимо от фазата на неговото историческо развитие. Карл Манхайм формулира тази теза в своята „Идеология и утопия. Увод в социологията на знанието“, където отбелязва, че: „Във всяко общество съществуват социални групи, чиито специална задача е да интерпретират света за това общество. Ние ги наричаме „интелигенция“. Колкото по-статично е обществото, толкова по-вероятно е тази страта (група) да добие точно определен статус или позиция на каста в това общество. Така магьосниците, брахмините, средновековният клир трябва да се разглеждат като интелектуална страта, всяка от които в своето общество е имала монополен контрол върху формирането на мирогледа на това общество и върху преструктурирането или сближението на различните наивно оформени мирогледи на другите страти.“¹

Мнението, че интелигенция има във всяко общество, беше постепенно прието в цялата литература. То се наложи и в съветската наука, където появата на интелигенцията в нейните най-първи форми се извежда от разделянето на умствения и физическия труд².

По-нататък се стига до идеята за отделяне на интелектуалците от общата маса на интелигенцията. Под интелигенция започна да се разбира образованата прослойка на обществото, предимно с професионални и управленски занимания, чиито представители се интересуват от определени идеи и имат известна степен на съзнание за себе си като обществена група. А с термина интелектуалци, използван за пръв път от Клемансо през 1898 г., се определят тези представители на интелигенцията, които са заети с творчески дейности и са се посветили на развитието на оригинални идеи. Те са малката творческа част от интелигенцията, нейните интелектуални водачи³.

Така за разлика от интелигенцията, която е социално-комплексна група, интелектуалците са отделни членове на обществото, които са се посветили на идеите или на процеса на създаване, разпределяне и прилагане на културата. „Групите от хора, които са изпълнявали тези социални функции, могат да бъдат открити във всички, дори в най-примитивните общества. В цивилизованите общества такива личности с право могат да се нарекат интелектуалци, независимо от историческия период.“⁴

Без претенция да се намесва в теоретичните и терминологичните проблеми на понятието интелигенция настоящото проучване, като взема предвид различните определения, като отчита противоречията между тях и лабилността на понятията, с които се борави, ще се уповава на схващането, че във всяко общество с писмена култура съществува интелектуален труд в духовната сфера,

¹ Mannheim, K. Ideology and utopia. An introduction to the sociology of knowledge. transl. 1963, p. 9.

² Большая Советская Энциклопедия. Т. 10, М., 1972 (термин „интелигенция“).

³ A modern dictionary of sociology. New York, 1969, p. 210.

⁴ Gella, A. An introduction to the sociology of intelligentsia. — In: The intelligentsia and the intellectuals. Theory, method, case study. 1976, 9—35.

в материалната област или в междинните дейности, свързващ ежедневния живот с културата. В такъв смисъл всяко историческо общество независимо от степента на социална зрялост, до която е достигнало, произвежда интелектуален елит и групи от образовани лица за нуждите на обществения живот в определени сфери.

Ако това схващане е защитимо теоретично и фактологично, тогава може да се смята, че е намерена сигурна отправна точка за изучаване на средновековната интелигенция, т. е. на интелектуалния елит и на образованите лица сред българското общество от IX до XVII в. с оглед на техния произход, социален статус, формация, творческа реализация, както и историческите резултати от интелектуалната им дейност сред обществото. Това означава, че се отдава предпочитание на историческия подход, който отчита характера на епохата и степента на социалната зрялост, организацията, структурата и функциите на културата, както и възможностите за сравнителен анализ на културите, на техните институции и творци.

Изследванията върху интелектуалната дейност през българското средновековие са започнали отдавна както в българската, така и в чуждестранната литература. Проучени са основните факти, разкрити са лица, заети с книжовна и друга творческа работа, описан е техният живот, правени са наблюдения върху духовните центрове, школите и учебната система, т. е. върху организацията на културния живот, широко са документирани популярността на българските книжовници в чужбина, връзката им с другите култури и културни общности. Събран е огромен фактически материал, който е осветил живота и делото на лицата, влизащи в състава на българската средновековна интелигенция.

Сега се създава вече възможност за обединяване на фактологията с оглед на по-пълното разкриване на състава и облика на българския интелектуален свят от IX до XVII в. — една първа и необходима стъпка към по-нататъшното задълбочено проучване на средновековната българска култура.

Но поради ограничеността на историческите свидетелства и в този момент трябва да се предпазваме от обобщаващи или теоретизиращи заключения. Налага се още една междинна стъпка в проучванията, т. е. да се направи опит за статистическо обединяване на количествените данни за състава и дейността на българската средновековна интелигенция.

На тази задача е посветена и студията.

Методиката на проучването е била следната. Въз основа на данните от литературата и от известните извори по темата са извадени имената на лицата, които са оставили за себе си белег като книжовници, зографи, създатели на материални ценности, организатори на школи и манастири. За периода от IX до края на XIV в. това са 109 души; за вековете на робството — XV—XVII включително — 176. Събраните данни са подредени по хронологичен принцип в 13 колони: 1) брой на лицата по векове; 2) пол; 3) продължителност на живот; 4) месторождение; 5) социален произход; 6) образование; 7) социален статус; 8) вид на интелектуалната дейност; 9) характер на творчеството; 10) отношение към официалната църковна идеология; 11) местоживеене и месторабота; 12) български книжовници, известни в чужбина; 13) прозвища и прякори⁵.

Образуваните статистически колонии са съпоставени с данните от досегашните проучвания, за да се направят възможните заключения (поотделно

⁵ Вж. приложение 1 и 2.

за двата периода). Така се постига една обобщена, макар и само количествено изразена представа за интелектуалния елит и за образованите лица през българското средновековие.

Макар и да се опира предимно на количествените показатели, които не всякога могат да отразят същността на явленията, статистическият подход е в състояние да ни предложи качествено ново познание, придобито от обединяване на разглежданите досега изолирано данни за българската култура. Стойността на изводите и заключенията се увеличава и поради използваните съпоставки и сравнения с интелектуалния потенциал на Византия и на други страни, разбира се, там, където историческите свидетелства са позволили да се извършат такива съпоставки.

Както ще се види от изложението, статистическите данни от различните групи не са равностойни за отделните показатели. На места те са крайно оскъдни и там могат да се приемат като представителни, в други колони те са пълни и доста сигурни.

* * *

За интелигенцията в приетия по-горе смисъл през езическите векове на българското средновековие (VII—IX в.) би могло също да се говори, но в определени рамки. И през този ранен период, както въобще през всички стадии от развитието на историческото общество, има хора, които упражняват интелектуален или псевдоинтелектуален труд в своята среда.

Но през първите два века от историята на българската държава тези хора не само че не са обособени в самостоятелна обществена група, но те не притежават специални познания, придобити чрез някаква образователна система. В този период, особено когато културата не е писмена, духовната изява е слята, тясно вплетена и препокрита от битовата практика, от религиозния ритуал, от политическите и административно-военните умения. Едни и същи лица, в случая ханът и неговите „хранени хора“, т. е. формиращата се държавна аристокрация, са едновременно и управители, и политически водачи, и духовни ментори на обществото. Ханът не е само вожд на племето или на държавата, главен политик и военен, но и върховен жрец. Жречески функции изпълнява и аристокрацията или поне част от нейната върхушка. И това е установено както при прабългарите, така и при славяните.

При прабългарите съществува и съсловие на шаманите, които се смятали за посредници между простосмъртните и свръхестествените сили. Те упражнявали специфични действия с магическо предназначение, имали определено облекло и атрибути и играели особена роля като гадатели и заклинатели по време на война⁶. Но макар и тези магически действия да имат определена културна функция, шаманите остават слети със средата, за която са предназначени техните ритуално-обичайни манипулации. Познанията, с които си служели, се получавали не като резултат от определена образователна система, а като наследени права или умения.

Българската средновековна интелигенция се появява като обособено съсловие през втората половина на IX в., когато християнството е наложено като официална религия и се е преминало от безписмена към писмена култура.

⁶ Вж. приложение 1 и 2.

Каква е културната ситуация, която ражда и изявява първите генерации от духовен елит? Досегашните проучвания са показали, че през IX в. е осъществен радикален преврат в духовното развитие на българското общество. Една варварска (езическа) формация с няколко културни и религиозни пласта, изградени на племенна основа, без писмена система на културата, се свързва с цивилизацията чрез монотеистичната християнска религия и чрез старобългарската (славянската) писменост.

Характерът на тази връзка се определя от обстоятелството, че България приема християнството и писмеността от Византия, т. е. че тя се присъединява към източноправославната културна сфера. Това ще окаже решаващо въздействие не само върху нейната духовна ориентация, но и върху структурирането на културната сфера. То ще определи функциите и институциите на културата, основните ѝ характеристики. Така естествено ще се създадат условията, при които ще се появи и изяви средновековната българска интелигенция.

Както във Византия, така и в България главен организатор на културата и на духовния живот е държавната власт. Цезаропаписткият принцип остава доминиращ през цялото средновековие. При неговото господство църквата получава правото на духовен контрол върху културата, но в строго определени от върховната власт рамки. Главното предназначение на църквата е да бъде непосредствен организатор на културните учреждения, без да разполага, както при католицизма, с монополни права над духовния живот. Мястото и ролята на източноправославната църква като организатор на културата, но под контрола на царската власт ще придаде на средновековните институции комплексен характер. Те ще обединят в себе си религиозни, социални, политически и определено културни функции. А това естествено ще се отрази върху състава, комплектуването и дейността на интелектуалния елит.

За нуждите на студията, която представлява въвеждаща част на едно голямо изследване върху българската интелигенция, са достатъчни някои обобщени данни и наблюдения, групирани в споменатите вече 13 колони. Нека най-напред да разгледаме данните за периода от втората половина на IX до края на XIV в., отнасящи се, както беше отбелязано, за 109 души (вж. приложение 1 и 2).

1, 2, 3. *Брой на лицата, заети с интелектуална дейност по векове, пол и продължителност на живота:*

IX—X в.	—	10
X в.	—	6
XI в.	—	3
XII—XIII в.	—	3
XIII в.	—	24
XIII—XIV в.	—	4
XIV в.	—	54
XIV—XV в.	—	5
всичко	—	109 души

Дори и в случая да има пропуснати отделни лица, тези цифри пак вярно ще отразяват основната тенденция. Българската култура по отношение на потенциала на непосредствените си творци е набираща непрекъснато темп и възможности. Естествената еволюция е била прекъсната от византийското владичество през XI—XII в., когато са отбелязани имената само на 6 книжовници и граматисти. Добре е илюстриран и върхът в културното развитие — завършва-

шият свободното българско развитие XIV в., когато хората, заети с духовно-интелектуална дейност, по брой са повече, отколкото работили през всичките предходни векове и са около 2/3 от броя на лицата, заети с интелектуална дейност във Византия, където една статистика наброява за същия период 91 имена⁷. Любопитно е да се забележи, че в списъка не фигурира нито едно женско име и да се констатира, че сведенията, макар и само за 5 души, показват, че средновековният книжовник е имал голяма продължителност на живота — от 58 до 88 години.

4. *Месторождение*. Интересни заключения, макар и не съвсем сигурни, могат да се направят от данните за месторождението на средновековните книжовници.

Преки или косвени сведения за месторождението има само за 16 творци. Те показват, че 8 души произхождат от различни селища на Македония (трима са от с. Рам [в]не), трима са търновци. Четири града — Търново, Видин, Драч и Солун, са споменати като рождени места на български книжовници. Седем села имат честта да са излъчили „славни граматичи“.

Тези ограничени сведения могат най-много да потвърдят отдавна известните заключения, че дейците на българската култура произхождат предимно от районите с развити книжовни школи и от околностите на богатите манастири и че подобно на Византия възможностите за интелектуален труд в България не са били ограничени единствено за върхушката, че съблазните на духовния живот са привличали и деца от низината.

5. *Социален произход*. Сведенията за социалния произход са сигурни само за 10 души. Към тях могат да се прибавят и данните за месторождение, които сочат още седем души, родени на село. Така може да се установи, че 8 от книжовниците произхождат от селски семейства, 6 — от аристократически, 2 — от царски фамилии и 1 — от семейство на свещеници.

Въпреки слабата представителност на цифрата за социален произход (17 души) и тук се очертава една картина, която можем да приемем за вярна. Хората на перото през българското средновековие не са произхождали единствено от средите на духовната и светската аристокрация в България, останала през средните векове на ниско културно равнище. Почти всички обществени среди са излъчвали духовници както за нисшите, така и за висшите църковни длъжности.

Поради социалната подвижност в източните империи преходът от една обществена група в друга е бил често явление. Но в случая от особено значение е начинът на попълване на монашеските братства чрез института на послушничеството, в който са могли да постъпват лица от всички обществени среди и най-вече от близката селска околност. По същия начин се подбирали и подготвяли и бъдещите свещеници, обикновено селски деца от околностите на манастирите, обучавани на четмо и писмо от грамотни монаси. В това отношение България копира напълно византийския опит.

Социалната подвижност на монашеското съсловие, непрекъснато обновявано чрез хора от низините, без да може да се превърне в затворена и изолирана каста, има изключително значение за характера на средновековната българска култура. Главното в случая е, че не е можел да се затвърди достатъчно ушътънен слой от клерикална култура както в страните, където господства католическата църква.

⁷ Бешевлиев, В. Българите. Бит и култура. С., 1981, 83—84.

6. **Образование.** Системата на подготовката на българската средновековна интелигенция се изследва отколе. Интересът към нея продължава и сега⁸.

Досегашните проучвания показват, че средновековната учебна система в България за разлика от Византия е нискостепенна, еднотипна. Нейният идеал е грамотният човек, т. е. бъдещият свещенослужител (монах или поп), който може да чете свещените книги, да ползува богослужебните требници и да пише. Няма сигурни данни у нас да са съществували висши и средни, светски и домашни училища вън от контрола на църквата.

Българското средновековно училище е или църковно (енорийско), или манастирско (послушническо). И в двата вида училища се изучавали четмо, писмо, молитви, религиозни текстове главно от псалтира или часослова. Такова било училището на Климент Охридски в Кутмичевица.

Някои автори допускат, че в средновековна България е имало и по-високи училищни степени, в които са се изучавали богословие и умения за църковна служба, но тези училища не са засвидетелствувани документално, освен до известна степен придворното училище, функционирало първоначално в манастира „Св. Пантелеймон“ в Преслав, а по-късно в Търново, където се учили младежи от знатни родове, подготвяни за висши светски или църковни длъжности.

Основания за заключението, че в България за разлика от Византия не е имало високи училища, дава и фактът, че най-ерудитаните български книжовници (Йоан Екзарх, цар Симеон, Козма Зографски, Патриарх Евтимий и др.) са получили образование във Византия. Има сведения също, че по времето на цар Калоян двама българи са учили в Рим⁹.

Сигурни сведения за образованието на граматичите в средновековна България има само за 29 души. Но въпреки че те се отнасят само за 1/4 от състава на интелигенцията, обогатяват представите за начина на нейната подготовка.

На първо място тези данни показват, че граматичите като правило се подготвят в рамките на съществуващите книжовни школи, и то при някой известен даскал или stareц. По този начин са били обучени 14 души, или повече от половината издирени книжовници. Главните школи, които са дали ерудирани граматичи, са Плисковско-Преславската на Св. Наум, Охридската на Св. Климент, Червенската, основана от Йоаким II, Светогорската велика лавра „Св. Атанасий“, където даскалуват старецът Йоан и старецът Йосиф, манастирът в Парория, основан от Григорий Синаит, Килифаревската школа, ръководена от Теодосий Търновски и Търновската на Патриарх Евтимий.

Така например само в Килифаревската школа като ученици на Теодосий се подготвят книжовниците Евтимий, Йосиф, йеромонах Панарет и Сава. В духовния кръг в Света гора при стареца Йоан изростава Киприан. При Патриарх Евтимий в „Св. Троица“ работят Киприан, Григорий Цамблак, Йоасаф Бдински, Константин Костенечки и други „учени“ мъже.

Подготовката в манастирските български школи е била съчетана или последвана за някои от интелектуалците от по-продължително или по-кратко

⁸ Sevcenco, J. Society and intellectual life in the XIVth century. — In: Actes du XIVe congrès international des études Byzantines. Bucarest, 1974, 62—92.

⁹ Н о й к о в, П. М. Поглед върху развитието на българското образование до Паисия. — ГСУ ИФФ, 21, 1925, 11, 1—60; М и ш е в, Д. Нашето училище от най-старо време до Рибния Буквар. — В: Сб. Д-р Петър Берон. По случай стогодишнината на Рибния буквар 1824—1924. С., 1926, 81—109; Г ю з е л е в, В. Образование и грамотност в България през XIII—XIV век. — Исторически преглед, 1983, № 5, 21—45.

учение в известните духовни центрове на Византия: Цариград, Св. Гора, Солун и др. Гръцки език българските книжовници изучавали и в други училища, както и в дворцовото училище.

7. *Социален статус.* Интересни са данните за социалния статус на средновековната интелигенция. От 109 души сигурни или почти сигурни сведения има за 75. И те са разпределени така: 72 са духовници, от които 62 с нисши и 10 с висши църковни санове, 3 са държавни мъже. Това идва да покаже категорично, че интелектуалната дейност в средновековна България е била изключително привилегия на духовенството, че църковно-религиозната служба и книжовните занимания са обединени в ръцете на едни и същи хора. Няма лица, които да са заети само с книжовен или с чисто интелектуален труд.

Във Византия картината е твърде различна. Според едно статистическо проучване на носителите на византийската интелектуална култура от 435 известни имена през цялата история на империята 91 са от времето на XIV в. От тях 51 (или 55%) са духовници и 40 души (или 45%) са светски лица (*literati*)¹⁰.

Наред с духовниците във Византия винаги е имало голяма група от лаици, хора, заети с интелектуална дейност, без да са свързани пряко с църквата. Това са доктори лаици, учители по градовете и селата, професори, калиграфи, нотариуси, юристи, архитекти, военни инженери, оратори, писатели (които имат постоянна или временна служба), учени, поети и т. н. Такава група от лаици в България въобще липсва. Няма сведения за нито един книжовник, който да не е имал църковен сан или да не е бил висш администратор.

Данните за социалния статус показват също, че у нас интелектуалните и духовните дейности са слети. Едно и също лице изпълнявало едновременно ролята на монах, игумен или ръководител на книжовна школа, а наред с това било писател, каноник, философ, учител и т. н.

Да вземем за пример категорията учител. Докато у нас за учител има само две наименования — гръцкото даскал и българското старец, във Византия учителите се делят на няколко групи: *gramatistês*, т. е. учители, които обучават децата на четене, писане, смятане, и т. нар. *gramatikos* — човек, който обяснява класическите автори, главно поетите и предимно Омир и дейността на когото се състои от четири операции: идентификация на текста, четене на глас, обяснение и критика, т. е. извличане на морални изводи.

В средната училищна степен има учители, подготвяни да преподават отделни предмети или науки: аритметика, геометрия, астрономия, музикална теория и т. н.

Висшето обучение се осъществява от ретори или софисти, специализирани в областта на реториката, философията, медицината и правото. В някои византийски извори се споменава и т. нар. практикуващ маестро, нещо като пътуващ учител, има също категория „универсален учител“, профилиран да преподава Евангелието¹¹.

Данните за социалния статус на средновековната българска интелигенция разкриват още една важна подробност, а именно че от 75 лица 62 принадлежат към съсловието на нисшето духовенство. Този факт говори, че средновековната българска интелигенция в компактната си маса изпълнява не толкова твор-

¹⁰ Дуйчев, Ив. Преписките на папа Инокентий III с българите. — ГСУ ИФФ, 37, 1942, с. 67.

¹¹ Ševčenko, J. Цит. съч., 69—92.

чески, колкото адаптивни и комуникативно-посреднически функции. На това ниво една култура има повече нужда от преводачи, преписвачи, компилатори, версификатори, отколкото от творци. Монашеското съсловие, което образува компактного ядро на интелигенцията, било достатъчно, за да извърши „черната работа“ в българската културна нива.

8. *Вид на интелектуалната дейност.* Току що направените изводи се потвърждават и от данните за вида на интелектуалната дейност, които при това са доста представителни. В случая сведения има за 101 души, т. е. почти за всички изследвани лица. От тях като книжовници са обозначени 94, като даскали-проповедници — 6, като организатори на книжовни школи и на интелектуални кръгове — 15, като музиканти — 1.* Най-напред тези данни показват, че главният аспект на българската средновековна култура са книжовната дейност и свързаната с нея учебна система. Другите дялове на културата са или едва загатнати, или много слабо развити, или пък за техните творци са останали малко исторически свидетелства.

9. *Характер на творчеството.* Статистиката, която разпределя творците според характера на тяхното творчество, показва вътрешната специализация на хората, заети с книжовен труд през средновековието.

По този показател 22 са определени като автори на собствени, предимно църковно-религиозни съчинения, 16 души са преводачи, 2 компилатори, 57 преписвачи, 3 съставители на сборници и 3 реформатори на правописа.

И тези данни потвърждават факта, че основният тип български книжовник от IX до XIV в. са преписвачът и преводачът. Известните автори на оригинални или на подчертано авторизирани съчинения са само 1/5 от състава на цялото книжовническо съсловие. Към оригиналните творци могат да се отнесат и споменаваните тук и там в изворите зографи, строители и архитекти, повечето безименни, тъй като едва през XIV в. те започват да оставят белег за себе си.

10. *Отношение към официалната църковна идеология.* Данните за отношението на средновековния книжовник към официалната религия, към църковната идеология са твърде компактни. От всички издирени 109 души 105 са с положително отношение към догмата, към духа и буквата на източното православие. Четирима от тях са получили най-високата санкция — били са канонизирани за светци на църквата. А други четири са отбелязани като еретици, т. е. като отрицатели на общоприетия църковен ред.

Тези данни на статистиката потвърждават наблюденията, извършени досега върху характера на старобългарската литература. Те разкриват причината, поради която почти всички творби на българската средновековна книжнина са догматично-богослужебни. Съчиненията с еретично съдържание, съответно и техните автори, са малко на брой, но и тези съчинения са също с религиозно съдържание, тъй като главният идеологически прицел през средновековието остава догмата. В България почти липсват автори на съчинения с чисто светски характер, каквито се срещат във византийската, пък и в западноевропейската литература.

11. *Географско разпределение на интелектуалните сили според местоживее и месторабота.* Сведенията за местоживееето и местоработата на книжовниците потвърждават, че през отделните периоди от съществуването на българската държава са се оформили различни духовни центрове. Така през

* Общият сбор не отговаря на цифрата 101, тъй като някои от лицата са едновременно книжовници, даскали или организатори на книжовни школи. Такива разлики се получават и на други места в изложението, както и в приложение 1 и 2.

IX—X в. на преден план излизат два центъра: Плиско-Преславският и Охридският. Това съответствува на доминиращите тогава книжовни школи, организирани и ръководени от учениците на Кирил и Методий. През следващите векове (XI—XII) книжовниците са локализиращи главно в Македония и Западните български предели, тъй като там византийското владичество заварва последните политически и духовни институции на Първата българска държава.

През късното средновековие (XIII—XIV в.) книжовниците, организирани традиционно в школи или манастирски скриптории, отново са групирани около столицата на държавата. Но наред с това се появяват вече и отделни местни интелектуални кръгове. Главните духовни центрове от този период са свързани с Килифаревската и Търновската школа, с манастирите в Рила, Парория, Бачково и Червен. Писателски и преводачески кръгове се подвизават в Анхило, Сливен, Ловеч, Иваново, Червен, Свърлич, Охрид, Плиска и Преслав. Отново от седем македонски села — Стълпен, Световраче, Слепче, Порече, Калугерец, Винаца и Рам[в]не, се обаждат отделни преписвачи или съчинители¹².

Разликата между България и Византия, особено през завършващата фаза на средновековието, отново става очевидна. По това време компактна група на византийските книжовници, философи, богослови и „учени мъже“ също се обединява около църковните институции и се събира в известните манастирски обители. Но освен църковните школи във Византия особено през XIV в., времето на Палеологовия ренесанс, се появяват неофициални литературно-философски общества, т. нар. театри — събрания или сборища, които обсъждат различни съчинения, речи, панегирици и които организират публични дискусии. Театрите през XIV—XV в. са несъсловна, неоформена организация, която обединява светската интелигенция, заемаща около 45% от общия състав на хората, заети с интелектуален труд¹³.

Подобна светска организация на интелектуалния елит в България не е за свидетелствувана в изворите, нито пък е била възможна, тъй като у нас липсва пласт от светска интелигенция, няма хора, заети или хранещи се само от книжовна, преподавателска или друга интелектуална дейност. Във връзка с това трябва да се отбележи, че в България липсва и градска интелигенция. Манастирската организация на интелектуалните сили и кръгове остава единствена през цялото средновековие. Не прави изключение дори Евтимиевата школа, заета не само с книжовни занимания, но и с важни църковно-реформени и държавно-идеологически задачи.

Липсата на градска интелигенция през средновековието е съществен белег от характеристиката на българския духовен елит. За разлика от католическите страни, пък и от Византия у нас няма също и интелектуални кръгове, обединени около именити и богати фамилии, липсва мечащената менажирана интелигенция. Дори и когато през XIII—XIV в. отделни местни боляри започват да създават провинциални школи, отново манастирската организация на книжовниците, граматичите, зографите, учените и даскалите остава единствена форма.

12. *Български книжовници, известни в чужбина.* От 109-те лица 19, или близо 1/5, са били популярни в чужбина. Техните оригинални или преводни съчинения са разпространени в Русия, Сърбия, Молдова, Влахия и сред монасите в Атонските обители. Няма данни български автори, както примерно византийските, да са превеждани в други европейски страни, т. е. в Западна Европа.

¹² Mango, C. *Byzantium. The Empire of New Rome*. London, 1980, 125—148.

¹³ Медведъев, И. П. Византийский гуманизм XIV—XV в. Л., 1976, 11—50.

В оригинал, в превод или в преработки в чужбина са станали известни съчиненията на Презвитер Григорий Мних, Йоан Екзарх, Йоан Презвитер, Климент Охридски, Константин Преславски, цар Симеон, Черноризец Храбър, поп Йеремия, Презвитер Козма, Сидор Френзин, Тудор Ду[о]ксов, Атанасий Мних Йерусалимски, Патриарх Евтимий, Химнописец Ефрем, Йоан Кукузел, Йоасаф Бдински, Григорий Цамблак, Киприан, Константин Костенечки.

Тези имена, като потвърждават вече известните заключения за ролята на българската средновековна култура като духовен център на славянския свят, показват също хронологията и динамиката на българското културно присъствие в чуждата култура. Списъкът ясно сочи, че най-популярни в странство са първотворците на литературата на старобългарски език от IX—X в. и тези от завършващата фаза на средновековието през XIV в. Така отново се потвърждават установените вече две вълни от българското присъствие в историята на балканската и на славянската култура — първата от IX и X в. и втората — от XIV в.

И така, как изглежда според статистиката далечният предходник на новобългарския интелегент, човекът, зает с интелектуална дейност в средновековна България?

Статистическите данни ни уверяват, че през цялото средновековие в България за разлика от Византия няма обособено отделно от аристокрацията и от духовенството съсловие, което да се занимава с чисто интелектуална дейност. В такъв смисъл според онези схващания, които приемат, че за интелигенция може да става дума само тогава, когато има обособена социална група, заета с чисто интелектуален труд, през българското средновековие не е имало интелигенция.

Такова едно заключение обаче не би било основателно, тъй като обединените в статистиката данни откриват съществуването на група от хора, които, макар и да са духовници или висши държавници, се занимават постоянно или с писане, или с превеждане на книги, или със съставяне на речи, проповеди и панегирици, на сборници със смесено съдържание, лица, които превеждат свещените книги и ги адаптират за нуждите на богослужението, които градят и изографисват храмове и дворци, които създават духовни или материални художествени ценности.

Независимо че те нямат самостоятелен социален статут, че се занимават с интелектуална дейност не защото по природа са творци, а защото са духовници или светски аристократи, тяхното положение като интелектуален елит на обществото не може да бъде поставено под съмнение. Преди всичко поради това, че при тях интелектуалният труд не е някакво „хоби“ или допълнително занимание, а основна и насъщна духовна дейност, чрез която те удовлетворяват потребностите на обществото. И тъкмо тази дейност им отрежда историческо признание.

За илюстрация на тази мисъл ще си послужим с примера за Презвитер Козма, безспорно един от най-талантливите творци на българската средновековна литература. Многобройните изследвания, посветени на неговото дело, досега не са успели да идентифицират личността на Козма Презвитер. За неговия живот няма нито едно сигурно историческо свидетелство. Не се знае нито къде е роден, нито къде е учил, нито къде е служил като църковен брат. Едни автори допускат, че е живял и работил в Западна България (Ю. Трифонов, В. Киселков, Б. Примов); други го смятат за преславски книжовник. Спори се

дори за времето, когато той е написал знаменитата си Беседа против богомилите. Едни от познавачите на старобългарската литература сочат Х в., други свързват появата на Беседата с противобогомилския събор, свикан от цар Борил през 1211 г.

И въпреки пълния с неизвестности живот на Презвитер Козма той е останал в историята на българската култура чрез забележителното си съчинение с името на един от най-ерудитаните български книжовници и най-съвършените стилисти на старобългарски език. Безспорно е, че в случая е важна книжовната дейност, а не мястото на Козма в църковната йерархия и в обществения живот.

Но същото би се получило, ако се обърнем към имената и на други големи творци, които за разлика от Козма едновременно са споменати или като водачи на българската църква, или като изявени строители на българската държава.

Примерно един Климент Охридски едва ли щеше да остане в българската история, макар и да беше епископ и организатор на школа, ако не бяха неговите съчинения или съчиненията на неговите ученици. Какво щяхме да знаем за Йоан Екзарх, ако от ръката му не бяха останали „Небеса“ и „Шестоднев“; за Константин Преславски, ако не бяха достигнали до наши дни „Азбучната молитва“, „Проглас към евангелието“ или „Историките“; дори за Патриарх Евтимий и неговите последователи, ако бяха загубени безвъзвратно техните житийни, езиковедски, канонически и други творби.

С една дума, за страни като България книжовната дейност през средновековието, макар и да е привилегия на духовенството, става основен белег, който обозначава интелектуалния елит на обществото. Към този елит могат да се отнесат само лицата, оставили оригинални съчинения. И в такъв смисъл, макар и необособени като отделна социална прослойка, те са оформена интелектуална сила на обществото.

Но, както показаха данните от статистиката, творците през българското средновековие, т. е. интелектуалците, са само 1/5 от състава на българската интелигенция. Най-разпространеният тип сред книжовниците са преписвачите, преводачите, съставителите на сборници, на компилации или на църковни требници. А всичките, с редки изключения, са или свещеници, или монаси.

По задължение средновековният поп (свещеник) наред с църковно-обредната си дейност е трябвало да бъде учител на младите и проповедник сред населението. Тези негови длъжности са регламентирани съгласно 58-ото апостолско правило от постановленията на Шестия (682 г.) и Седмия (787 г.) вселенски събор. На свещениците и епископите е било вменено в пръв служебен дълг да вършат учебна работа и проповед всеки ден и най-вече в неделни и празнични дни. А десетото правило на Седмия вселенски събор направо задължава свещеника да учи децата, „понеже за това е получил и свещеничество“¹⁴. Подобни задължения и функции са имали и монашеските братства.

Така просветната дейност, една от главните форми на интелектуално-духовна работа през средновековието, и за нисшето духовенство не е въпрос на лична воля или на прищявка, а е строго регламентирана като неотменна част от духовническите професионални задължения.

Ако данните и извършените наблюдения са верни или приблизително верни, те, съчетани с един задълбочен анализ на цялата историческа документация, могат да обозначат отправните точки към характеристиката на българ-

¹⁴ Правила на св. Православна църква с изгълкуванията им. Т. 1. С., 1912, 161—164.

ската средновековна култура от IX до XIV в. Но това е задача на други проучвания.

В случая по-интересни са съдбата на българския интелектуален елит след османското завладяване на България, новата културна ситуация през робските векове и специално по-нататъшната дейност на тези, които продължили културните традиции на българското средновековие.

Османското завладяване на България в края на XIV в. ликвидирало физически и морално българската средновековна аристокрация, а заедно с нея и интелектуалния елит на Втората българска държава. Не може да се установи колко от регистрираните през XIV в. книжовници завладяването заварва живи. Но почти всички, за които има сведения, са избити или са прокудени по чужди земи, или изчезват безследно в метежния ход на събитията, чертаещи заника на българската държава.

Нито един от интелектуалците не е можел подобно на тези, които са разполагали с реална власт, с крепости или с военна сила, да мине на служба при новите господари, тъй като те просто са били ненужни на завоевателите, а като носители на традицията, на историческата памет и на народното съзнание е трябвало да бъдат затрити на всяка цена.

Данните от приложения списък, пък и откоleshните проучвания върху историята на Търновската школа посочват имената само на няколко души, надживели завоеванието и творили след 1396 г. — Йоасаф Бдински, Григорий Цамблак, Киприан, Константин Костенечки, дяк Андроник, поп Герасим, Исая Серски, Козма Зографски и др.

Съдбата на българската средновековна интелигенция като че ли най-ярко е възплътена в последните години на Патриарх Евтимий — един от ориентирите на българския духовен живот. Години, пълни с трагическа неизвестност и с легенди, родени от народното желание да узнае нещо за съдбата на своя последен духовен пастир.

* * *

След падането на България под чужда власт положението на хората, заети с интелектуален труд, рязко се променя не само като съдба, но и като историческа перспектива.

Завоевателите ликвидират средновековните институции, които раждаха, отглеждаха и реализираха духовните водачи на обществото, граматичите, учените мъже. Заличени са българската държава, висшите институции на българската православна църква, разрушени са царските и патриаршеските палати, опустява голяма част от манастирските обители. По този начин в огъня на завоеванието не само е порутено миналото на българската култура, но са унищожени за цели векове институциите и учрежденията, които са могли да възстановят духовния живот в неговите традиционни рамки и естествен ритъм.

Сериозни корекции са направени и в международния статут на българската култура. Разстроени са нейните традиционни връзки с византизма, който през XV в. престава да играе ролята на водеща духовна сила в източно-европейската цивилизация. Ликвидирани са умножаващите се през XIII—XIV в. връзки с европейската култура. Силно са ограничени, особено от средата на XV в. насетне, книжовните и личните контакти със славянските литератори.

България престава да бъде културен център на славянския свят, за да се превърне постепенно в негова духовна провинция.

В замяна на всичко това България е натикана в периметъра на османотурската ислямска цивилизация. За цели пет века нейната самобитна култура е принудена да вегетира в принудително съжителство с една чужда по дух, стандарт, език и религия цивилизация, дълбоко противопоставена на местната културно-историческа традиция.

Тези насилствени промени в културната ситуация изменят структурата на българската култура. Прекъсната е линията на елитарното творчество. Това означава, че за няколко века България ще бъде лишена от интелектуален елит, способен да твори нови идеи, да играе водеща роля в духовния живот на обществото.

Унищожаването на традиционните манастирски комплекси нанася у ар и върху монашеството, изпълнявало адаптивни и комуникативни функции в българската култура.

До минимум са сведени възможностите за подготовка на нови граматичи, даскали, каноници и духовници, което предизвиква продължително изсушаване на корените и соковете на българската книжовност, вещае една културна стагнация, оказала трагично въздействие върху цялото по-нататъшно развитие на българското общество.

За няколко века почти целият обем на българската култура ще се запълва предимно от постиженията на народната култура, на битовата традиция, на фолклора и на народното творчество. Но и функциите на народната култура ще бъдат ограничени дотам, че да консервират традицията, без да могат да предизвикат поне до XVIII в. нови импулси за духовно творчество.

В тази обстановка рязко ще се измени смисълът на понятието интелигент. За няколко века то просто ще стане синоним на грамотен човек. Единственото изключение от това правило ще бъдат духовните водачи на българските католици, затова те ще бъдат разгледани отделно. Отделянето им се налага и от обстоятелството, че културната политика, която те следват, макар и да е паралелна на общото духовно развитие на цялото българско общество, няма пряка връзка с общокултурния процес в България през XV—XVII в.

И за да продължим по-нататък наблюденията върху българската интелигенция, ще си послужим пак със статистическите данни, с които могат да се обозначат количествено същите показатели, които бяха приети за периода IX—XIV в. В приложения списък са изброени 178 лица, оставили имената си в историята на културния живот в България през първите три века на османското господство, но между тях двама са сърби (Владислав Граматик и Петър Граматик) и един е грък (Димитър Кантакузин).

1, 2, 3. *Брой на лицата, заети с интелектуална дейност, по векове, по и продължителност на живота:*

XV в.	—	29
XV—XVI в.	—	1
XVI в.	—	65
XVI—XVII в.	—	18
XVII в.	—	63
всичко		— 176 души

От тях 175 са мъже и само една жена — калугерката Елисавета от Македония, преписала един миней през XV в.

Данни за продължителността на живота на граматичите от посочения период има само за 4 души. И през този период, както и по-рано, тази продължителност е в рамките между 62 и 81 години.

4. *Месторождение.* Установените градове и села, дали най-голям брой книгописци, са: София — 3, Чипровец — 10 (католици), Враца — 4, Ловеч — 3. Като рождени места на отделни граматичи са отбелязани още Изирце (Македония), Дебър, Котел, Слатина, Кратово, Г. Митрополия (Плевенско), Пирдоп, Бая (Кюстендилско), Крън, с. Конак (Преславско), Сопот, Солун, Ковачевци (Самоковско), Костенец, Сушица (Пловдивско), Сер, Енина (Казанлъшко), Каменно поле, Темишоаре, Етрополе, Тетевен, Дряново, Ичера (Котелско), Орешак, Прилеп.

Тези сведения, макар и да се отнасят за около 1/3 от включените в писъка книжовници, са достатъчни, за да покажат, че граматичите през XV—XVII в. са произлизали пак от околностите на онези градове и манастири, които са играели водеща роля в духовния живот. Наред с това широкият географски обхват свидетелствува, че също и през трите века, особено през XVII, в България е имало твърде много незагаснали светилници на културната традиция, идваща от времето на българската държава.

Данните се оказват недостатъчни, за да илюстрират или коригират констатираното вече в литературата пренасяне на културните центрове от Северна и Североизточна България на юг и югозапад след XV в., поне по показателя „местоживее на книжовниците“.

5. *Социален произход.* Данните по този показател са крайно недостатъчни, за да се определи социалният произход на българската интелигенция за XV—XVII в. Това е приблизително възможно само за католическите интелигенти, за които се установява, че един произлиза от бедно семейство, трима от заможни и двама от семейства на „кнезове“.

За българските грамотни люде почти няма данни. Само по косвени сведения може да се допусне, че почти целият им състав има народен произход, тъй като аристокрацията е била ликвидирана, а са липсвали и други имуществени съсловия. Тук отново трябва да се позовем на правилото за попълване на монашеските братства и на свещеническото съсловие, тъй като грамотните хора, както ще се види по-долу, са предимно нисши духовници.

6. *Образование.* Сведения за образованието на книжовниците през първите робски векове има за 37 души, т. е. за около 1/5 от състава на изследваните лица.

От тези 37 души: 5 са ученици на други книжовници, 3 произлизат от отделни манастири, в които би могло да се допусне, че са съществували килийни училища; с прозвището „граматик“, т. е. човек, подготвен за книжовна дейност, са известни 16 души; един е отбелязан като краснописец; 6 — като даскали. За целия период от три века няма нито един книжовник, учил в чужбина.

Две сравнения в случая са наложителни. Първото е, че по отношение на същия показател по времето на самостоятелното държавно съществуване през робския период липсват или почти липсват знаменити книжовни школи, които наред с духовната си продукция да възпроизвеждат и човешкия потенциал на културата. Докато за периода от IX до XIV в. са функционирали 13 школи, след XV в. само няколко манастира са дали известни граматичи. Проявяват се тук и там отделни книжовници, като отец Пимен от Зограф, Ефрем йерей Дмитриевич от Карлово, монахът Данаил от Етрополе и отец Тома, за които се знае сигурно, че са имали свои ученици.

Второто сравнение е с подготовката на интелигенцията сред българските католици. От 14 души книжовници, учители, дипломати и политици сред католиците четирима са възпитаници на местна (главно Чирпанската) школа и 10 души са завършили образованието си в чужбина: Влас Койчевич в Полша, Илия Маринов и Петър Богдан Бакшич в Климентинската колегия в Рим, Петър Парчевич в Славянската колегия в Лорето и висше образование в Рим, където става доктор по богословие и канонично право. В Лорето са се учили също Филип Станиславов, Иван Лилов, Яков Божи-човек (Джакомо Хонодей), Франческо Соимирович — във Флоренция.

Двете съоставки показват, че през трите първи робски века българската култура не разполага с нито един човек, получил системно светско или теологично образование в чужбина. Всички чужди възпитаници произлизат от католическите среди и не са свързани с органическото развитие на българската култура. За три века (и то кои векове — на Ренесанса и на класицизма в Европа) България е излъчила едно-единствено лице, завършило висше образование.

Българските книжовници са или самоуци, или хора, получили елементарна грамотност в съществуващите тук и там манастирски килийни училища, даващи елементарни умения по четене и писане¹⁵.

Променя се и образователният идеал в сравнение с XIV в. За висша цел на образованието вече са се смятали усвояването на християнската религия и нейната защита от иноверците¹⁶.

С трайно установена учебна мрежа през XVI—XVII в. са разполагали само българите католици. Големи училища с по 60—80 до 100—130 ученици са действували продължително в Чипровец и в Копиловец. В Чипровския католически манастир бил поддържан семинариум, където се изучавали логика, философия, теология, нещо немислимо и невиджано в православните манастири.

7. *Социален статус.* Съществуващата културна ситуация и образованието мотивират социалния статус на грамотните хора в България през XV—XVII в. По този показател има данни за 103 души, или за близо 2/3 от изследваните лица. От тях обаче 9 души са католици. От останалите 94 души 93 са нисши духовници и само един — архиепископ Прохор — глава на Охридската църква, за чиято националност няма сигурни сведения.

Така цялата духовна дейност през обозначения период — книжнина, литература, художество и т. н., се намирала в ръцете на иноци, протопопове, попове, монаси (калугери), дяци, йеромонаси, йеродякони, между тях един ламбадарий, т. е. лице, удостоено да носи църковната ламбада в тържествени случаи, един презвитер (книжовник занаятчия), един игумен на манастира — Варлаам от Враца, и един архимандрит — Лазар от Атон, оставил името си като подвързвач на една книга.

Данните са категорични. Три века съдбата на българската култура е била в ръцете на поповете и монасите, хора без системно образование, без школа, самоуци или недоучени послушници на местните килийни училища. Едва ли има по-точна мярка за духовния ръст на българската култура през робските векове от тази, която предлагат данните за социалния статус на грамотните люде.

Съвсем друго е положението по този основен показател при католическата интелигенция. От книжовниците католици само един е с нисш свещенически

¹⁵ И в а н о в, Й. Българските старини в Македония. С., 1970; Г а н д е в, Хр. Фактори на Българското възраждане. С., 1943; Г а ч е в, М. Килийните училища в България. С., 1967.

¹⁶ Н о й к о в, П. М. Цит. съч., с. 39.

сан, 7 притежават титли на висши сановници на католическата църква: Антон Стефанов е епископ на София; същия сан има и Илия Маринов; Петър Богдан Бакшич е кустод, суфрегент и епископ на София; Петър Парчевич — архиепископ на Марцианопол, дипломат, политик, професор, царски съветник, барон; Стефан Княжевич — архиепископ; Франческо Соимирович — кустод, викарий и епископ на Призрен; Филип Станиславович — епископ на Никопол, „епископ на Велика България“, както сам се титулува, а едновременно с това търговец, учител и печатар.

Точно тези сравнения обясняват огромната разлика в духовните интереси и възможностите на двете християнски общности и позволяват да се разбере защо най-ерудитаните съчинения през интересувания ни период са излизали изпод перото на българите католици.

8. *Вид на интелектуалната дейност.* Към същите заключения ни водят и данните за номенклатурата на духовната дейност на книжовниците и другите представители на българската култура в периода XV—XVII в.

В случая има сведения за 175 души, т. е. почти за всички издирени лица. По този показател те се разпределят, както следва:

	п р а в о с л а в н и	к а т о л и ц и
книгописци (книжовници)	129	3
даскали	7	2
зографи	15	—
миниатюристи	21	—
организатори на църковен и културен живот	4	8
основатели на манастири	4	—
златари и подвързвачи на книги	21	3
печатари	3	1
дипломат (политик)	1	1

9. *Характер на творчеството.* Но за да се схване смисълът на посочените в горната колона цифри, те ще трябва да се обединят и потвърдят чрез данните за характера на творчеството, постигнато от отделните групи.

А те изглеждат така: от 176 души сведения има за 156. От тях за автори са приети 66, като преводач — 1, като съставители на сборници и църковни требници — 5. Останалите 100 души са оставили имената си като преписвачи на стари книги. При католиците 7 души са автори и 2 преводачи.

Внимателното вглеждане в данните за вида и характера на творчеството ще ни даде възможност да определим по-точно типа български интелегент от робските векове.

Най-напред едно уточнение за т. нар. книгописци. От посочените 156 души като съчинители на оригинални творби могат да се отделят само няколко души. Това са Матей Граматик, ламбадарий в Софийската църква, съставител на оригинално житие през XVI в.; поп Пейо, също от Софийската книжовна школа, автор на оригинално житие. За автори на оригинални съчинения могат да се приемат и няколко известни или анонимни съчинители на исторически хроники и разкази. Образува се една крайно ограничена по състав група, която в продължение на векове е трябвало да поддържа живеча на българската книжнина. Към тази група от българи условно трябва да се причислят гъркът Д. Кантакузин, който работи в пряка връзка с българската литература, двамата

сърбин Владислав Граматик и Петър Граматик и сравнително компактната група на седемте автори, принадлежащи към католическата общност.

Както и да се изчислява тази група, нейният брой не може да надхвърли 16 души, при това само няколко от тях природни българи стоят, общо взето, в традиционното русло на старобългарската литература. Останалите или са чужденци, или пък чрез перото служат на католицизма, макар и да са запазили българското си съзнание.

От всичко 129 книжовници за три века само 16 души са заслужили прозвището граматик, т. е. признанието, че са владеели писането до степен да могат да създават самостоятелни съчинения.

Така статистическите данни са категорични — основният, почти единственият тип книжовник през османския период до XVIII в. е преписвачът. Това са монаси и свещеници, които наред с църковните си длъжности в храма или в манастира се заемат да подновят чрез препис требния фонд на църквите и манастирите, да подвържат и запазят стари сборници, панегирици, минеи, евангелия (четвероевангелия), апостоли, служби, псалтири и триоди. Няма нито едно сведение да са съставени, преписани или подновени отделни книги на богословска тематика или със светски сюжет за целия период от XV до XVII в.

От групата на преписвачите трябва да се отделят съставителите на сборници, една дейност, която освен преписването предполагала повече познания върху църковната литература и определени интелектуални способности за подбор и компилация. Но и в групата на съставителите на сборници има диференциация. Едни от тях просто възстановяват старите текстове, а други се опитват да ги представят в нови варианти, да ги попълнят или изменят, т. е. проявяват определени творчески усилия.

Втората компактна група от създателите на духовни ценности през интересувания ни период са така наречените зографи. Техният брой възлиза на 36 души. Те са се регистрирали главно като автори на стенописи, на икони, миниатюри и други художествени творби и са включени в броя на т. нар. автори (16 книгописци плюс 36 художници и занаятчии).

Интересното за тази група е, че тя не се състои от професионални майстори. Нейният състав се попълва предимно от самоуци — монаси, свещеници, даскали или други лица, които наред с основните си задължения в храма и манастира се упражняват в художество. Едва от XVII в. насетне в зографските ателиета ще се появят лица, които не са нито попове, нито монаси, нито даскали и които се специализират в занаята като „чисти“ зографи. Тогава се оформят прочутите фамилии и родове от художници и се слагат основите на бъдещите художествени школи. Типичен пример на комплексния тип творци е Пимен Софийски или Зографски, който упражнява почти всички интелектуални дейности, с които са заети неговите съвременници.

Положението на зографите през робския период се определя и от обстоятелството, че те, нямайки професионален статут, не са самостоятелни творци, а зависят изцяло от волята на епископите и игумените на манастира, на които са пряко подчинени служебно и които определят чрез поръчката както характера, така и стила на техните живописни или други изработки¹⁷.

¹⁷ Протич, А. Денационализация и възраждане на нашето изкуство от 1393 до 1879 г. — В: Сб. България хиляда години 927—1927. Т. 1. С., 1930, 383—540.

Към групата автори са причислени и майсторите, създатели на художествени предмети, свързани с уредбата на храма или с оформлението на книгите. Статистиката сочи, че техният брой възлиза на 21 човека между православните и 3 между католиците. Това са обикновено златари, подвързвачи на книги, майстори на църковно-утварни вещи, строители на дарохранилища и т. н.

Социалният статус и на майсторите наподобява този на зографите. В почти всички случаи те са монаси и свещеници, които се упражняват в изработката на вещи от злато или сребро, в подвързване и обковка на църковно-требни книги. Статистиката показва, че броят на тази група се увеличава през XVII в.

Подобна е характеристиката на групата даскали, общо 9 души, 7 между православните и 2 между католиците. Това са също църковни служители, които наред с богослужението обучават децата на четмо и писмо. Както беше отбелязано, понякога те се заемат и с други дейности — зографство, художествен занаят и т. н.

Със самостоятелна и „чисто“ преподавателска дейност през този период са били заети само няколко души при католиците. Типичен пример в това отношение е чипровският учител Иван Лилев, който обучавал от 80 до 120 деца годишно в продължение на десетилетия.

През XV—XVII в. в състава на създателите на духовни ценности се появява и една нова категория — печатарите, които между православните са трима, между католиците — един. Техни помагачи са книгоразпространителите¹⁸.

Анализът на данните от точки 8 и 9 показва, че за цели три века в България почти не е имало творци, профилирани и професионализирани в отделна творческа област. Нисшето духовенство, поело единствено грижата за българската култура, изпълнявало комплексни функции във всички нейни дялове и аспекти. Поповете и монасите били едновременно автори на собствени съчинения, преписвачи, съставители на сборници, зографи, майстори на художествени предмети. Точно това съсредоточване на всички културни дейности в ръцете на лица, лишени от системна подготовка, свидетелства за равнището на духовния живот и културното творчество, сведени на битово равнище.

При това цялото творчество било предназначено да задоволява нуждите на храма и манастира. Идеалът на българската интелигенция бил да опази Христовата вяра като синоним на народността и на българската култура. Това определя и идеологическата позиция на твореца през робския период.

10. *Отношение към официалната църковна идеология.* И тогава не е случайно, че за целия период от три века не е регистриран нито един книжовник или творец, който да се изявява като еретик, като противник на християнската идеология. От 176 проучени лица за 7 души няма сведения, а останалите 169 имат положително отношение към религиозна догма. Изчезнали са волнодумците, богомилите, съчинителите на апокрифи и други забранени книги. Пред смъртната опасност, идваща от робството, е осъществено пълно народностно-религиозно единство на творците на духовни ценности или пък просто липсват национално-църковни и държавни институции, които да следят и направляват идейния поток на духовния живот.

Но в същото време през този период няма нито един творец, който да е бил канонизиран от църквата, ново доказателство и за стандарта, и за ролята на българската култура през робските векове.

¹⁸ Вж. Д р и н о в, М. Яков Крайков от София и Кара Трифун от Скопие. — В: Избрани съчинения. Т. 2. С., 1971, 369—372.

11. *Географско разпределение на интелектуалните сили според местоживеене и месторабота.* За разлика от свободния средновековен период за първите робски векове има много повече и по-точни данни за географията на книжовния живот и на българската култура. Статистиката е установила центрове, в които са работили 160 от всичките 176 лица. Те се разпределят, както следва:

София и крайсофийските манастири	
(Драгалевски, Кремиковски)	— 24
Македония	— 26
Скопско	— 7
Прилеп	— 3
Охрид	— 5
Шип	— 2
Струга	— 1
Кратово	— 7
Битоля	— 1
Рилски манастир	— 12
Атон	— 20
Влашко, Никопол, Русе	
(всички католици)	— 11
Враца	— 8
Чипровци	
(всички католици)	— 8
Етрополе	— 7
Ловешко	— 6
Плевенско	— 3
Диветино (Пернишко)	— 2
Добърско (Разложко)	— 4
Търново	— 4
Аджар (Карловско)	— 4
Пловдивско	— 2
Бобошевски манастир	— 3
Бачковски манастир	— 3

По един се споменават в с. Корище, Пирдоп, Сопот, Тетевен, Казанлък, Ново бърдо, Асеновградско, Чепино, Раковишки манастир, Копривщица.

Тези данни достатъчно точно илюстрират установеното вече в литературата пренасяне на българската култура от Северна и Източна България на запад и югозапад. Те показват и доминиращата роля на известните за робския период книжовни школи: Софийска, Рилска, Врачанска, Етрополска. Статистиката отбелязва също и първите стъпки на живописните школи, оформили се окончателно през XVIII в., както и ролята на големите манастирски центрове. Данните за Атон потвърждават наблюдаваното вече в литературата сътрудничество между творците на балканската култура, осъществявано и в някои вътрешни манастири, като Бачковския, и създадо предпоставките за изравняване и уеднаквяване на балканските култури.

12. *Български книжовници, известни в чужбина.* За три века (XV—XVII в.) няма нито един български творец, произведенията на който да са били преведени в чужбина. Частични известия са стигнали само в Русия за двамата софийски житиеписци — поп Пейо и Матей Граматик. В статистиката са

отбелязани само три имена — на Владислав Граматик, на Димитър Кантакузин и на Константин Костенечки, чиито съчинения са превеждани и ползувани под една или друга форма в чуждата литература. Но първите двама не са българи, а третият произлиза от Евтимиевата школа, която принадлежи към миналото. Затова тук не са посочени имената и на Киприан, на Григорий Цамблак, на Йоасаф Бдински.

Ако комбинираме тези сведения с данните за преводите от чужд език, извършени на български, както и откъслечните сведения за проникването на оригинални чужди книги в българските манастири, ще забележим, че книжовниците, зографите, даскалите и другите творци на културни ценности през ранните робски векове са били откъснати от света, изолирани в манастирската пустош.

А съпоставим ли данните с факта, че през свободния период от IX до XIV в. са били преведени и широко разпространени съчиненията на 19 от българските творци, не ще остане съмнение, че България след XV в. от културен център, излъчващ идеи и духовна продукция, се е превърнала в глуха провинция, и то тогава, когато буржоазната цивилизация изгражда духовния свят на модерната култура.

Ръстът и състоянието на българската култура условно са отразени и в последната таблица, където са отбелязани прозвищата на българските интелегенти, представяващи преценка на съвременниците им за техните качества и възможности. Така, докато за периода до XIV в. са употребени в литературата 14 прозвища (Мних, Храбър, Грешник, Четец, Химнописец, Философ, Псилица, полугрък, Окаяният, Граматик, Дивний, Кукузел, Гемист), за XV—XVII в. те са само 7 (Граматик, Четец, Кир, Даскал, Майстор, Гемист и Зограф), от които три фактически не са прозвища, а определения за характера на изпълняваната длъжност, а едно е по-скоро обръщение или титулуване, което може да бъде дадено на всеки. Всичките прозвища, които са заслужили творците на българската култура за три века, са граматик, четец и майстор.

И така, статистическото проучване на т. нар. българска интелигенция през XV—XVII в., т. е. на българските книжовници, преписвачи, преводачи, даскали, зографи, основатели на манастири и на книжовни школи, майстори и т. н., разкрива важни, макар и чисто количествени показатели, характеризиращи развитието на българската култура и на нейните творци.

Първият извод е, че през тези векове за интелигент се смята всеки грамотен човек, оставил белег за себе си по книгите или по стените на църковните храмове. Българската интелигенция е нискообразована. Тя се състои изключително от попове и монаси. Липсват (освен при католиците) ерудирани писатели, каноничи, философи, музиканти, именити художници, липсва въобще елитарна интелигенция. Цялата духовна продукция през първите робски векове се изчерпва с примитивни книжовни образци (главно преписи), от нескопосани иконописни, стенописни и миниатюрни изображения и от занаятчийски изработки (жезъл, тасчета, кръстове, столове и т. н.), необходими като църковна утвар.

Няма и помен от светска литература и изкуство и нито един шедьовър, останал в историята на българската или на балканската култура. Помръкнала, угаснала е славата на българския книжовник в чужбина.

При това положение историческата заслуга на грамотните люде в България през ранните векове на османското робство се изчерпва с усилията им да опазят част от старата книжна и литература чрез преписи и нови редакции, да подновяват църковно-требния фонд, да съхранят църковно-утварното бо-

гатство, неунищожените от завоевателя образци на средновековната архитектура, живопис, иконопис и художествено майсторство, да поддържат жива българската грамотност.

Смисълът на тези духовни усилия, проявени от близо двете стотици монаси и попове в продължение на три века, в последна сметка се свежда до опазване на отечествената Христова вяра, а чрез нея на историческата памет, до поддържането на народнохристиянските битови и културни традиции, на българското народностно съзнание. Казано фигуративно, опазени са живи корените на българската култура, макар и векове да не са давали стебла, да не са виждали цъфтеж, да не са раждали плодове. Върху тези живи корени ще израсне, ще набере сокове и сила и ще осъществи своята историческа реализация новобългарската интелигенция.

Приложение I

СПИСЪК НА ИЗСЛЕДВАНИТЕ ЛИЦА

IX—XIV в.

№	Век	Име
1	IX—X	Презвитер Григорий
2	IX—X	Йоан Екзарх
3	IX—X	Йоан Презвитер
4	IX—X	Климент Охридски
5	IX—X	Константин Преславски
6	IX—X	Наум
7	IX—X	Цар Симеон
8	IX—X	Черноризец Храбър
9	IX—X	Иван Рилски
10	X	Поп Богомил
11	X	Поп Йеремя
12	X	Презвитер Козма
13	X	Черноризец Петър
14	X	Сидор Френзин
15	X	Тудор Ду[о]ксов
16	XI	Добромир
17	XI	Ретко
18	XI	Сава
19	XII—XIII	Атанасий мних Йерусалимски
20	XII—XIII	Георги Граматик
21	XII—XIII	Панко
22	XIII	Аркадий
23	XIII	Белослав
24	XIII	Вася Граматик
25	XIII	Вълчо Грешник
26	XIII	Добрейшо
27	XIII	Добри
28	XIII	Добриан
29	XIII	Драган

№	Век	Име
30	XIII	Драгия
31	XIII	Драгия Братолинов
32	XIII	Презвитер Драгия
33	XIII	Йоаким I
34	XIII	Йоан Банишки
35	XIII	Йоан Драгослав
36	XIII	Йосиф от Равне
37	XIII	Костандин-Войсил
38	XIII	Пандел
39	XIII	Поп Петър
40	XIII	Дяк Радомир
41	XIII	Поп Рако
42	XIII	Протопоп Стамат
43	XIII	Стрезо
44	XIII	Теодор Граматик
45	XIII	Тихота
46	XIII—XIV	Богой
47	XIII—XIV	Поп Василий Драгол
48	XIII—XIV	Даскал поп Гърдо
49	XIII—XIV	Йерей Никола
50	XIV	Арсений Солунски
51	XIV	Монах Гавриил
52	XIV	Монах Григорий
53	XIV	Монах Григорий
54	XIV	Даниил
55	XIV	Дяк Димитър
56	XIV	Йеромонах кир Дионисий Дивний
57	XIV	Дяк Добри
58	XIV	Добромир
59	XIV	Дометриан
60	XIV	Йеромонах Доситей
61	XIV	Драган
62	XIV	Патриарх Евтимий
63	XIV	Химнописец Ефрем
64	XIV	Закхей Философ Загорянина
65	XIV	Иво Граматик
66	XIV	Иван Александър
67	XIV	Йоан Кукузел
68	XIV	Старец Йоан
69	XIV	Йоасаф Бдински
70	XIV	Йосиф
71	XIV	Старец Йосиф
72	XIV	Свещеноинок Калист Гарелли
73	XIV	Костадин Калиакренски
74	XIV	Свещеноинок Лаврентий
75	XIV	Лалок
76	XIV	Инок Макарий

№	Век	Име
77	XIV	Монах Методий Гемист
78	XIV	Монах Методий
79	XIV	Методий
80	XIV	Йеромонах Михаил
81	XIV	Младен
82	XIV	Монах Никодим
83	XIV	Никодим Тисмански
84	XIV	Поп Никола
85	XIV	Йеромонах Панарет
86	XIV	Монах Пахомий
87	XIV	Първослав
88	XIV	Поп Радомир
89	XIV	Райко
90	XIV	Йеромонах Сава
91	XIV	Свещеноинок и еклесиерл Саватий
92	XIV	Симеон Мних
93	XIV	Симеон
94	XIV	Монах Симеон
95	XIV	Станислав
96	XIV	Тахоте
97	XIV	Кир Теодор Граматик
98	XIV	Теодосий Търновски
99	XIV	Теодосий монах
100	XIV	Поп Теодосий Псилища
101	XIV	Йеромонах Тимотей
102	XIV	Поп Филип
103	XIV	Протопоп Харитон
104	XIV—XV	Дяк Андроник (Андрей)
105	XIV—XV	Поп Герасим
106	XIV—XV	Григорий Цамблак
107	XIV—XV	Исай Серски
108	XIV—XV	Киприан
109	XIV—XV	Козма Зографски

XV—XVII в.

1	XV	Авксентий
2	XV	Йеромонах Антоний
3	XV	Богдан
4	XV	Владислав Граматик
5	XV	Гавриил
6	XV	Герасим Българин
7	XV	Гюро
8	XV	Давид
9	XV	Димитър
10	XV	Димитър Кантакузин
11	XV	Дек Димитрий (Димитър)

№	Век	Име
12	XV	Евстратий
13	XV	Елисавета
14	XV	Йоасаф
15	XV	Константин Костенечки
16	XV	Мардарий
17	XV	Йеромонах Неофит
18	XV	Йеромонах Никодим
19	XV	Мънши Никодима
20	XV	Монах Никола
21	XV	Поп Никола
22	XV	Граматик Никола
23	XV	Поп Никола
24	XV	Поп Панарет
25	XV	Радослав Мавър
26	XV	Поп Стефан
27	XV	Стоян
28	XV	Теофан
29	XV—XVI	Онуфрий йеромонах
30	XVI	Граматик Ангелак
31	XVI	Инок (тах) Андрей
32	XVI	Майстор Андрей
33	XVI	Йеромонах Атанасий
34	XVI	Граматик Байчо
35	XVI	Василий четец
36	XVI	Венедикт
37	XVI	Виктор монах
38	XVI	Висарион
39	XVI	Йеромонах Висарион
40	XVI	Поп Владко
41	XVI	Йеромонах Гавриил
42	XVI	Кир Герасим
43	XVI	Йеромонах Даниил
44	XVI	Поп Дело
45	XVI	Поп Димитър
46	XVI	Поп Добромир
47	XVI	Ефрем
48	XVI	Поп Иван Милошев
49	XVI	Иван Палов
50	XVI	Поп Иван
51	XVI	Поп Исая
52	XVI	Поп Йоан
53	XVI	Майстор Констатин
54	XVI	Поп Лазар
55	XVI	Протопоп Лука
56	XVI	Йеромонах Макарий
57	XVI	Йеродякон Малакий
58	XVI	Граматик Манол

№	Век	Име
59	XVI	Матей
60	XVI	Матей Граматик
61	XVI	Методий Гемист
62	XVI	Йеродякон Мине
63	XVI	Даскал Недялко
64	XVI	Недялко
65	XVI	Никифор йеромонах
66	XVI	Йерей Никола
67	XVI	Никола
68	XVI	Йеромонах Нифон
69	XVI	Павел
70	XVI	Пахомий
71	XVI	Монах Пахомий
72	XVI	Поп Пейо
73	XVI	Петър Граматик
74	XVI	Петър
75	XVI	Петър Граматик
76	XVI	Дяк Петър
77	XVI	Поп Петър
78	XVI	Свещеник Петър
79	XVI	Архиепископ Прохор
80	XVI	Поп Радомир
81	XVI	Радул Граматик
82	XVI	Даскал Райко
83	XVI	Ралета поп
84	XVI	Йеродякон Силвестър
85	XVI	Монах Симеон
86	XVI	Дяк Симеон
87	XVI	Инок Сисой
88	XVI	Монах Спиридон
89	XVI	Папа Стамат
90	XVI	Теодор Граматик
91	XVI	Поп Теофан
92	XVI	Отец Тома
93	XVI	Презвитор Цвятко
94	XVI	Яков Крайков
95	XVI—XVII	Дяк Владко
96	XVI—XVII	Йерей Димитър
97	XVI—XVII	Граматик Драгота
98	XVI—XVII	Иван Бандулович
99	XVI—XVII	Йерей Йосиф
100	XVI—XVII	Костадин
101	XVI—XVII	Йеромонах Никифор
102	XVI—XVII	Никифор
103	XVI—XVII	Майстор Никола
104	XVI—XVII	Поп Никола
105	XVI—XVII	Майстор Никола

№	Век	Име
106	XVI—XVII	Майстор Павла
107	XVI—XVII	Йеромонах Климент
108	XVI—XVII	Раде Гало
109	XVI—XVII	Монах Спиридон
110	XVI—XVII	Поп Стойко
111	XVI—XVII	Граматик Стоян
112	XVI—XVII	Черноризец Цветан
113	XVII	Аврам йерей Димитриевиц
114	XVII	Антон Стефанов
115	XVII	Арсений Зограф
116	XVII	Граматик Бан
117	XVII	Поп Богдан
118	XVII	Варлаам
119	XVII	Зограф Василе
120	XVII	Василий Софянин
121	XVII	Йеромонах Василий
122	XVII	Вело
123	XVII	Свещеноинок Венедикт
124	XVII	Йеромонах Виктор
125	XVII	Йеромонах Висарион
126	XVII	Влас Койчевич
127	XVII	Върбан Граматик
128	XVII	Йеромонах Григорий
129	XVII	Поп Дамаскин
130	XVII	Монах Данаил
131	XVII	Даскал Драган
132	XVII	Дяк Драгул
133	XVII	Граматик Душко
134	XVII	Евгений
135	XVII	Майстор Зафир Златос
136	XVII	Захарий
137	XVII	Иван Лилов
138	XVII	Илия Маринов
139	XVII	Илия
140	XVII	Йоан Граматик
141	XVII	Йов
142	XVII	Йов Шишатовач
143	XVII	Поп Йовко
144	XVII	Кирил Хлубогат
145	XVII	Кирил монах
146	XVII	Даскал Кою
147	XVII	Кръстю Граматик
148	XVII	Архимандрит Лазар
149	XVII	Йеромонах Макарий
150	XVII	Поп Манасий
151	XVII	Марко
152	XVII	Поп Мелентий

№	Век	Име
153	XVII	Поп Методий Драгинов
154	XVII	Йеромонах Михаил
155	XVII	Поп Недялко
156	XVII	Никодим монах Раковичанин
157	XVII	Епископ Павел
158	XVII	Памфилий
159	XVII	Петър Богдан Бакшич
160	XVII	Петър Парчевич
161	XVII	Майстор Петър
162	XVII	Рафаил йеромонах
163	XVII	Рашо
164	XVII	Рашо
165	XVII	Стефан Княжевич
166	XVII	Йеромонах Стефан
167	XVII	Стоян
168	XVII	Граматик Тодор
169	XVII	Поп Тодор
170	XVII	Филип Станиславов
171	XVII	Поп Филип
172	XVII	Филотей
173	XVII	Франко Марканич
174	XVII	Фраческо Соймирович
175	XVII	Яков
176	XVII	Поп Яков

Приложение 2

СЪСТАВ НА БЪЛГАРСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА ИНТЕЛИГЕНЦИЯ

IX—XIV в.

1. *Брой на лицата, заети с интелектуална дейност по векове — общо 109 души*

IX—X	— 10
X	— 6
XI	— 3
XII—XIII	— 3
XIII	— 24
XIII—XIV	— 4
XIV	— 54
XIV—XV	— 5

2. *Пол*

109 — мъже

3. *Продължителност на живота — точни данни само за 5 души*

864—865—927	(63 г.)
1300—1363	(63 г.)
1312—1400	(88 г.)

1325—1330—1402 (77 г.)

1362—1420 (68 г.)

4. *Месторождение* — данни за 16 души

3 — от с. Рам[в]не, Македония

3 — от Търново

Общо: 6 — от села

4 — от градове (Търново, Видин, Драч, Солун)

5. *Социален произход* — данни за 17 души

селски — 1+7 (податка въз основа на данните за месторождение)

аристократичен — 6

царски — 2

от семейство на свещеник — 1

6. *Образование* — данни за 29 души

ученици на някого в известните школи — 14

ученици в чужбина — 8

граматици — 6

владеещ няколко езика — 1

7. *Социален статус* — данни за 75 души

духовници — 72 висши — 10

нисши — 62

висши граждански администратори — 3

8. *Вид на интелектуалната дейност* — данни за 101 души

книжовници — 79

даскали-проповедници — 6

организатори на културния живот — 15

музиканти — 1

9. *Характер на творчеството* — данни за 103 души

автори — 22

преводачи — 16

компилатори — 2

преписвачи — 57

съставители на сборници — 3

реформатори на правописа — 3

10. *Отношение към официалната църковна идеология* — данни за 109 души

положително — 105

отрицателно — 4

канонизирани — 4

11. *Географско разпределение на интелектуалните сили според местоживее и месторабота*

IX—X в. — Плиска—Преслав, Охрид

XI—XII в. — Македония и Западните български покрайнини

XIII—XIV в. — Търново, Рила, Парория, Бачково, Червен, Плиска, Преслав, Анхиало, Сливен, Ловеч, Цариград, с. Иваново, Русенско;

Македония — с. Стълпен, с. Световраче, с. Слѣпче, с. Порече, с. Калугерец, с. Винаца, с. Рам[в]не, Свърлиг, Охрид

12. *Български книжовници, известни в чужбина* — сведения за 19 души
1. Презвитер Григорий Мних
 2. Йоан Екзарх
 3. Йоан Презвитер
 4. Климент Охридски
 5. Константин Преславски
 6. Симеон
 7. Черноризец Храбър
 8. Поп Йеремия
 9. Презвитер Козма
 10. Сидор Френзин
 11. Тудор Ду[о]жков
 12. Атанасий Мних Ерусалимски
 13. Патриарх Евтимий
 14. Химнописец Ефрем
 15. Йоан Кукузел
 16. Йоасаф Бдински
 17. Григорий Цамблак
 18. Киприан
 19. Константин Костенечки
- Преписи — в Русия, Сърбия, Молдова, Влашко, Атон.

13. *Прозвища*
Мних	Полугрък
Храбър	Окаяникът
Грешник	Граматиц
Четец	Дивний
Химнописец	Кукузел
Философ	Гемист
Псилица	

XV—XVII в.

1. *Брой на лицата, заети с интелектуална дейност по векове* — общо
176 души
XV	— 29
XV—XVI	— 1
XVI	— 65
XVI—XVII	— 18
XVII	— 63
2. *Пол*
мъже	— 175
жена	— 1
3. *Продължителност на живота* — данни за 4 души
1350—1431	(81 г.)
1601—1674	(73 г.)
1612—1674	(62 г.)
ок. 1610—1674	(64 г.)
4. *Месторождение* — данни за 47 души
3	— от София
3	— от Ловеч

4 — от Враца

10 — от католиците от Чипровец

Останалите произлизат от отделни села и градове (вж. текста)

5. *Социален произход* — данни за 10 души
чужденци — 4

католици:	от бедно семейство	— 1
	от заможено семейство	— 3
	от семейство на кнезове	— 2

6. *Образование* — данни за 45 души

п р а в о с л а в н и		к а т о л и ц и
ученици на видни книжовници	— 5	—
ученици на школи	— 3	— 4
учили в чужбина	— 0	— 10
граматици	— 16	—
краснописци	— 1	—
даскали	— 6	—

7. *Социален статус* — данни за 103 души

п р а в о с л а в н и		к а т о л и ц и
духовници:	нисши — 93	— 1
	висши — 1	— 8

8. *Вид на интелектуалната дейност* — данни за 175 души

п р а в о с л а в н и		к а т о л и ц и
книгописци	— 129	— 3
даскали	— 7	— 2
зографи	— 15	—
миниатюристи	— 21	—
организатори на културния и		
църковния живот	— 4	— 8
златари, подвързачи	— 21	— 3
печатари	— 3	— 1
дипломати, политици	— 1	— 1

9. *Характер на творчеството* — данни за 159 души

п р а в о с л а в н и		к а т о л и ц и
автори	— 66	— 7
преводачи	— 1	— 2
съставители	— 5	—
преписвачи	— 100	—

10. *Отношение към официалната църковна идеология* — данни за 171 души

положително	— 171
отрицателно	— 0
няма данни	— 7
канонизирани	— 0

11. *Географско разпределение на интелектуалните сили според местоживее и месторабота* — данни за 159 души

п р а в о с л а в н и		к а т о л и ц и
София (вкл. Драгалевски и		Влашко—Никопол—Русе — 11
Кремиковски манастир)	— 24	Чипровци — 8
Македония: Скопско	— 7	
Охрид	— 5	

Прилеп	— 3
Щип	— 2
Кратово	— 7
Рилски манастир	— 12
Атон	— 20
Враца	— 8
Търново	— 3
Етрополе	— 7
Ловешко	— 6
Плевенско	— 3
Котел	— 3
с. Добърско,	
Разложко	— 4
с. Дивотино,	
Пернишко	— 2
с. Аджар,	
Карловско	— 4
Бобошевски мана-	
стир	— 3
Пловдивско	— 2
Бачковски мана-	
стир	— 3

По един в: с. Корище, Пирдоп, Сопот, Тетевен, Казанлък, Ново бърдо, Асеновградско, Чепино, Раковишки манастир, Копривщица, Струга, Битоля

12. *Български книжовници известни в чужбина* — няма

13. *Прозвища*

Граматик

Четец

Майстор

Гемист

STATISTICAL OBSERVATIONS ON THE COMPOSITION OF THE MEDIAEVAL BULGARIAN INTELLIGENTSIA

NIKOLAJ GENČEV

(Summary)

The present study is the introductory part of a prolonged study on the history of the Bulgarian intelligentsia.

A statistical inquiry of 13 basic points has been made on the basis of the results obtained so far in science, and on source data after studying 109 creative workers in the period from the 9th to the 14th century, and 178 persons who worked in the period from the 15th to the 17th century.

The data obtained outlined more fully or partially the potential of Bulgarian intellectual culture in these two mediaeval periods. They indicate the sex, age, place of birth, social origin, education, social status, lists of intellectual activity, charac-

ter of creative work, attitude to official dogma, place of habitation and place of work, popularity abroad, bynames and nicknames of Bulgarian scholars, icon painters, teachers, master builders, organizers of schools and monasteries, and also those of the intellectual élite in the two periods.

The more important conclusions reached by analyzing the statistical material are that the Bulgarian mediaeval intelligentsia came from all milieux of society; cultural work was the exclusive privilege of the clergy; the intelligentsia was engaged chiefly in literary work connected with religion and education; it was organized in the monastery scriptoria; there was no secular intelligentsia and none in the towns; the cultural élite was a small part of the intelligentsia whose works were very popular among Slav and Balkan literary men.

The results obtained for the first period were compared, where possible, with data on the Byzantine intelligentsia. The general law-governed processes of cultural life in the Eastern Orthodox sphere thus stood out, together with the specifics of Bulgarian cultural development. The principal difference which emerged in this case was that in Bulgaria there was no worldly (secular) intelligentsia and that the basic mass of Bulgarian grammarians was engaged in adaptive, communication and intermediary functions in culture.

Data on the second period convincingly indicate that a new type of intelligentsia was formed under the conditions of foreign bondage and that from the 15th to 17th century an intellectual was synonymous with an educated man. There was no cultural élite and no creators of new ideas. The defence of Bulgarian culture was taken over by priests and monks without exception. No works by Bulgarian authors were known abroad. A cultural élite existed only among the Bulgarian catholics.

Thus Bulgaria found herself on the threshold of her modern history without an aristocracy and without an intellectual élite, lagging centuries behind the European world. This would have a determining impact on modelling the type of the new Bulgarian intelligentsia which came into being in the epoch of the National Revival.